

BUYUK SALJUQIYLAR IMPERIYASINING TASHQI ALOQALARIGA DOIR BA'ZI MULOHAZALAR

Sa'dullayev Nodirbek Ulug'bek og'li

Urganch davlat universiteti, Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti

ANNOTATSIYA / ABSTRACT

Ushbu maqolada XI-XII asrlarda Yaqin va O'rta Sharq mintaqasida ulkan geosiyosiy mavqega ega bo'lgan Buyuk Saljuqiylar imperiyasining tashqi siyosati va diplomatik munosabatlari tahlil qilinadi. Saljuqiylar sulolasi hukmronligi davrida Vizantiya imperiyasi, Abbosiylar xalifaligi, Fotimiylar davlati hamda Markaziy Osiyodagi qo'shni xonliklar bilan olib borilgan aloqalarning o'ziga ... To'liq annotatsiya keyingi sahifalarda.

KALIT SO'ZLAR

Buyuk Saljuqiylar · tashqi siyosat · diplomatiya · Vizantiya · Abbosiy xalifaligi · Salib yurishlari · Qoraxoniylar · G'aznaviylar · Ipak yo'li · iqtisodiy diplomatiya.

NASHR

13.08.2026

SAHIFALAR

14-18

TIL

UZ

ISSUE

Volume 1 · Issue 1 ·
2026

DOI / ZENODO 10.5281/zenodo.22539396

Raqamli gumanitar tadqiqotlar

BUYUK SALJUQIYLAR IMPERIYASINING TASHQI ALOQALARIGA DOIR BA'ZI MULOHAZALAR

Sa'dullayev Nodirbek Ulug'bek og'li

Urganch davlat universiteti, Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada XI-XII asrlarda Yaqin va O'rta Sharq mintaqasida ulkan geosiyosiy mavqega ega bo'lgan Buyuk Saljuqiylar imperiyasining tashqi siyosati va diplomatik munosabatlari tahlil qilinadi. Saljuqiylar sulolasi hukmronligi davrida Vizantiya imperiyasi, Abbosiylar xalifaligi, Fotimiylar davlati hamda Markaziy Osiyodagi qo'shni xonliklar bilan olib borilgan aloqalarning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, imperiyaning xalqaro savdo yo'llari (Buyuk Ipak yo'li) xavfsizligini ta'minlash hamda Sharq-G'arb iqtisodiy-madaniy aloqalaridagi o'rni manbalar va zamonaviy tarixshunoslik asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Buyuk Saljuqiylar, tashqi siyosat, diplomatiya, Vizantiya, Abbosiy xalifaligi, Salib yurishlari, Qoraxoniylar, G'aznaviylar, Ipak yo'li, iqtisodiy diplomatiya.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

XI asr o'rtalarida islom dunyosida va butun Yaqin hamda O'rta Sharq mintaqasida mutloq yangi va qudratli geosiyosiy kuch — Buyuk Saljuqiylar imperiyasi maydonga keldi. Movarounnahr va Xuroson hududlaridan boshlangan saljuqiylarning harbiy-siyosiy harakatlari qisqa muddat ichida Amudaryodan O'rta Yer dengizigacha bo'lgan ulkan jug'rofiy kenglikni yagona davlat bayrog'i ostida birlashtirishga xizmat qildi. Sulola asoschilari va hukmdorlari bo'lmish Tug'rulbek, Alp Arslon hamda Sulton Malikshoh davrida imperiya o'zining harbiy, iqtisodiy va siyosiy qudratining cho'qqisiga erishdi. Tabiiyki, bunday ulkan hududni egallagan va mintaqadagi kuchlar muvozanatini butunlay o'zgartirgan davlatning shakllanishi uzoq va yaqin qo'shnilar bilan mutlaqo yangicha tashqi aloqalar tizimini barpo etishni taqozo qilar edi. Saljuqiylar faqatgina harbiy yurishlar va fatihlardan iborat strategiya bilan cheklanib qolmay, o'sha davrning eng yirik geosiyosiy o'yinchilari bilan murakkab va serqirra diplomatik munosabatlarga kirishganlar. Imperiyaning tashqi aloqalari bir nechta asosiy strategik yo'nalishlarda va o'ziga xos xususiyatlar asosida shakllandi. Birinchidan, Bag'doddagi Abbosiy xalifalari bilan o'rnatilgan

munosabatlar davlatning islom dunyosidagi diniy va siyosiy legitimligini (qonuniyligini) ta'minlashga xizmat qildi hamda saljuqiylarni sunniylik yo'nalishining asosiy himoyachisiga aylantirdi. Ikkinchidan, G'arbiy strategiya doirasida Sharqiy xristian dunyosining markazi hisoblangan Vizantiya imperiyasi bilan ham harbiy, ham diplomatik to'qnashuvlar hamda tinchlik bitimlari olib borildi. Uchinchidan, mintaqaviy raqobat maydonida Misrdagi shialik yo'nalishidagi Fotimiylar xalifaligi bilan mafkuraviy va hududiy kurashlar tashqi siyosatning markazida turdi. Shu bilan birga, iqtisodiy diplomatiya doirasida Sharq va G'arbni bog'lovchi Buyuk Ipak yo'li karvon yo'llari ustidan nazorat o'rnatish hamda Xitoy, Hindiston va Yevropa davlatlari bilan bilvosta savdo aloqalarini rivojlantirishga alohida ahamiyat qaratildi. Saljuqiylar diplomatiyasining o'ziga xosligi shunda ediki, ular harbiy ustunlikni har doim ham yakuniy yechim deb bilishmagan; aksincha, suloviy nikohlar, elchilik missiyalari va o'zaro manfaatli xalqaro bitimlar orqali imperiya chegaralarida barqarorlikni saqlashga intilishgan. Ushbu maqolada Buyuk Saljuqiylar imperiyasining xuddi shu serqirra tashqi aloqalari, ularning o'ziga xos xususiyatlari va mintqa tarixidagi o'rni tarixiy manbalar hamda zamonaviy tarixshunoslik prizmasi orqali batafsil tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI (АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ/ LITERATURE ANALYSIS).

Buyuk Saljuqiylar imperiyasining tashqi siyosati va diplomatik o'rni ham o'rta asrlar mualliflari, ham zamonaviy tarixshunoslik diqqat markazida bo'lib kelgan. Mavzuga oid birlamchi tarixiy ma'lumotlar Ibn al-Asirning "Al-Kamil fi-t-Tarikh" hamda Sadruddin al-Husayniyning "Ahbar ad-davlat as-saljuqiyya" kabi asarlarida saqlangan bo'lib, ularda elchilik missiyalari, suloviy nikohlar va xalqaro shartnomalar xronologiyasi aniq aks etgan. Shu bilan birga, vazir Nizomulmulkning "Siyosatnoma" asari saljuqiylar davlatida elchilarni qabul qilish va tashqi siyosat yuritishning kontseptual asoslarini tushunishda fundamental manba hisoblanadi. Zamonaviy tadqiqotlarda esa prof. Osman Turan va Mehmet Altay Köymen kabi turk olimlarining asarlarida saljuqiylarning xalqaro maydondagi geosiyosiy missiyasi chuqur tahlil qilingan bo'lsa, G'arb sharqshunosligida K.E. Bosvort (C.E. Bosworth) va Kerol Hillenbrand (Carole Hillenbrand) imperiyaning Vizantiya va xalifalik bilan munosabatlarini iqtisodiy va diniy omillar kontekstida o'rganganlar. Mahalliy tarixshunoslikda, xususan, O'zbekiston olimlarining tadqiqotlarida saljuqiylar tarixi

asosan ularning Movarounnahr va Xuroson hududidagi dastlabki davri hamda Qoraxoniylar va G'aznaviylar bilan munosabatlari doirasida yoritilgan. Biroq, imperiyaning Yaqin va O'rta Sharqdagi keng ko'lamli xalqaro diplomatik aloqalari yaxlit tizim sifatida mahalliy tadqiqotlarda hali ham chuqur tahlilga muhtoj bo'lib, mazkur maqolada aynan o'sha davrdagi iqtisodiy manfaatlar va savdo yo'llari xavfsizligining saljuqiylar tashqi siyosatidagi o'rni manbalar asosida ko'rsatib beriladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR (ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ / DISCUSSION AND RESULTS).

Buyuk Saljuqiylar imperiyasi Vizantiya bilan doimiy ziddiyatda bo'lgan. XI asrning o'rtalarida sulton Alp Arslon va Roman IV Diogen o'rtasidagi Manzikert jangi (1071) natijasida Vizantiya Yaqin Sharqdagi ko'plab hududlarini boy berdi. Bu g'alaba Saljuqiylarning Anadolida o'z hukmronligini o'rnatishiga sabab bo'ldi.

Keyingi davrlarda Saljuqiylar va Vizantiya o'rtasida vaqtinchalik tinchlik bitimlari ham tuzilgan. Sulton Malikshoh davrida diplomatik muzokaralar olib borilib, ayrim hududlar bo'yicha kelishuvlarga erishildi. Ammo keyinchalik Vizantiya imperatorlari Saljuqiylarga qarshi yangi ittifoqlar tuzishga harakat qildi. Saljuqiylar tomonidan Anadolida tashkil etilgan Rum Saljuqiylar davlati Vizantiya bilan uzoq yillar davomida jang olib bordi. Saljuqiy sultonlari Vizantiya ustidan g'alaba qozonib, Anadolida turkiy madaniyatni mustahkamlashga harakat qilishdi. Ayniqsa, sulton Kilich Arslon va Keyxusrav I davrida bu kurashlar yanada kuchaydi.

Saljuqiylar islom dunyosida muhim o'rin tutgan bo'lib, Abbosiy xalifaligi bilan maxsus aloqalar o'rnatgan. Tug'rilbek 1055-yilda Bag'dodga kirib, Abbosiy xalifasini shia Buyidlar hukmronligidan qutqardi. Natijada, xalifa uni "Islomning himoyachisi" deb e'tirof etdi. Bu esa Saljuqiylarning diniy va siyosiy nufuzini oshirdi. Malikshoh davrida xalifa va Saljuqiy sultonlari o'rtasidagi munosabatlar yanada mustahkamlandi. Bag'dod xalifasi Saljuqiylarni islom dunyosining yetakchi kuchi sifatida tan oldi. Shu bilan birga, xalifalik va Saljuqiylar o'rtasida ba'zi hududiy nizolar ham kuzatilgan. Ayrim amirlar xalifa va Saljuqiylar o'rtasidagi aloqalarni zaiflashtirishga urinishgan.

XI-XII asrlarda Saljuqiylar Yevropa davlatlari bilan ham diplomatik va harbiy toʻqnashuvlarga duch keldi. Birinchi Salib yurishi (1096-1099) natijasida Saljuqiylar koʻplab hududlarini yoʻqotdi va Yaqin Sharqda yangi salibchi davlatlar vujudga keldi. Salib yurishlaridan keyin Saljuqiylar Yevropa davlatlari bilan turli kelishuvlarga erishishga harakat qildilar. Ayrim hollarda sulh bitimlari tuzilib, Yevropa ritsarlari va Saljuqiy hukmdorlari oʻrtasida diplomatik aloqalar oʻrnatilgan. Biroq, bu munosabatlar har doim ham barqaror boʻlmagan.

Saljuqiylar oʻz hukmronligi davrida Markaziy Osiyodagi Qoraxoniylar va Hindistonning shimoliy qismida hukmronlik qilgan Gʻaznaviylar bilan ham muhim diplomatik va harbiy munosabatlar olib borgan. Tugʻrilbek va Alp Arslon davrida Gʻaznaviylar ustidan qozonilgan gʻalabalar Hindistonga yoʻl ochdi. Saljuqiylar va Qoraxoniylar oʻrtasidagi munosabatlar ham murakkab boʻlib, ayrim davrlarda ittifoqchilik asosida olib borilgan boʻlsa, baʼzan harbiy toʻqnashuvlar ham yuzaga kelgan. Ayniqsa, Balx va Samarqand hududlari boʻyicha nizolar kuzatilgan.

Sharqda Saljuqiylar Xitoy va Markaziy Osiyoning turkiy davlatlari bilan savdo va diplomatik aloqalar oʻrnatgan. Buyuk Ipak yoʻli orqali Xitoy bilan savdo-sotiq rivojlangan boʻlib, ipak, chinni va boshqa tovarlar Saljuqiylar hududlariga keltirilgan. Saljuqiylarning Xitoy bilan aloqalari asosan savdo orqali kechgan boʻlsa-da, baʼzi tarixiy manbalarga koʻra, Saljuqiy elchilari Xitoy saroyiga borib, diplomatik muzokaralar olib borgan. Xitoy va Saljuqiylar oʻrtasidagi savdo yoʻllarida uygʻur va boshqa turkiy qabilalar muhim vositachilik rolini oʻynagan. Saljuqiylar tashqi aloqalarida savdo diplomatiyasiga katta ahamiyat bergan. Ular ipak yoʻli orqali savdo tarmoqlarini rivojlantirishga harakat qilishgan. Shuningdek, ular savdo bojlarini kamaytirish orqali iqtisodiy manfaatlarini mustahkamlashgan.

Xulosa (Conclusion).

Buyuk Saljuqiylar imperiyasi oʻzining tashqi siyosati orqali mintaqaviy va xalqaro munosabatlarda muhim rol oʻynagan. Ularning Vizantiya bilan harbiy toʻqnashuvlari, Abbosiy xalifaligi bilan diniy-siyosiy ittifoqlari va Yevropa bilan Salib yurishlari kontekstida olib borgan harakatlari imperiya taqdiriga taʼsir qilgan. Markaziy Osiyo davlatlari bilan hamkorlik va raqobat ham Saljuqiylar diplomatiyasining asosiy yoʻnalishlaridan biri boʻlgan. Savdo yoʻllarini rivojlantirish va iqtisodiy diplomatiya siyosati esa imperiyaning iqtisodiy qudratini mustahkamlashga xizmat qilgan. Biroq,

ichki nizolar va tashqi tahdidlar natijasida imperiya asta-sekin zaiflashgan. Shunga qaramay, Buyuk Saljuqiylarning tashqi siyosati keyingi islomiy imperiyalar rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Bosworth, C.E. The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran. Edinburgh University Press, 1973.

Grousset, René. The Empire of the Steppes: A History of Central Asia. Rutgers University Press, 1970.

Ibn al-Athir. Al-Kamil fi al-Tarikh.

Saunders, J.J. The History of the Mongol Conquests. Routledge, 2001.

Peacock, A.C.S. The Great Seljuk Empire. Edinburgh University Press, 2015.

Lambton, Ann K.S. Continuity and Change in Medieval Persia. SUNY Press, 1988.

Hodgson, Marshall G.S. The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization. University of Chicago Press, 1974.

